

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПОБІРЧЕНКО Наталія Семенівна

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОСТІ
ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

00778405 (V)

Дисертація в рукопис

Робота виконана в Інст

Науковий керівник

- член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук, профе-
сор СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна

Офіційні опоненти:

- дійсний член АПН України, доктор
філологічних наук, професор
ХРОПКО Петро Панасович- член-кореспондент АПН України,
кандидат педагогічних наук, про-
фесор ЄВТУХ Микола Борисович

Провідна організація

- Ніжинський державний педагогіч-
ний інститут імені М.В.Гоголя

Захист відбудеться " 11 " жовтня 1994 р. о 14 го-
дині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в
Інституті педагогіки АПН України (252001, м.Київ-1, вул.Трьох-
святительська, 8)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту педагогіки АПН України

Автореферат розісланий " 10 " жовтня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 - М.П. Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Сучасні кардинальні зміни економічних та соціальних умов розвитку особистості вимагають реформування системи освіти, її концептуальних, структурних, організаційних засад, піднесення освітнього процесу на якісно новий ступінь, що відповідав би швидким змінам техніки і технології, інтелектуалізації праці, зростанню культурно-освітніх потреб особистості та утвердження української ментальності.

Такий підхід у здійсненні реформи передбачає необхідність у історико-педагогічному обґрунтуванні змін у освіті та вихованні. Це відзначається у Державній національній програмі "Освіта. Україна XXI століття", одним з провідних положень якої є національна спрямованість освіти, тобто невіддільність освіти від національного ґрунту, її органічне поєднання з історією і традиціями, збереження та збагачення культури народу, визнання освіти інструментом гармонізації національних відносин у процесі державотворення. Такі ж ідеї висловлюються педагогами-науковцями.

Наріжним каменем перебудови освіти має стати наукова робота достовірної історії української освіти і педагогіки - невичерпної скарбниці цінних думок і практичних починань, які не були у свій час реалізовані, але які можуть бути творчо розвинуті і застосовані у практиці розбудови національної школи. Відродження надбань української педагогіки допоможе відновити кращий педагогічний досвід, наснажить науку достовірним змістом, високою народною духовністю, відповідно розвинутим інтелектуальним потенціалом, щоб міцно стати на відповідні національним традиціям шляхи розвитку вітчизняної освіти. Знання історії необхідно і для того, щоб ніколи більше не повторилося зруйнування рідної школи, національної системи виховання, асиміляція україн-

ської культури, що згубно відбилосся на духовному житті народу.

Накреслені пріоритетні напрями реформування виховного процесу спрямовані на формування у дітей і молоді світоглядних орієнтацій, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, інших ідейно та соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури. Тому особливий інтерес у сучасних учителів, наукових працівників викликають педагогічні ідеї, погляди педагогів-просвітителів, українських письменників, чиї імена є складовою національної педагогіки.

До таких діячів належить Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838-1918). Його художні твори ще не так давно характеризувалися тільки як побутові, а його ім'я як педагога-просвітителя майже зовсім не відоме широкій педагогічній громадськості. Шкільний курс програми з української літератури обмежувався двома-трьома його творами в той час, коли художня, публіцистична і педагогічна спадщина письменника складає близько ста праць. Сьогодні проблеми школи, національного виховання потребують нового підходу до вивчення творчої спадщини Нечуя-Левицького. У зв'язку з цим актуалізується дослідження його педагогічного доробку, який раніше не був предметом розгляду. Науково-педагогічний аналіз викладацької практики письменника, його художніх творів, публіцистичних статей, епістолярної спадщини має не лише теоретичне значення, але й велику практичну цінність в умовах створення української школи, втілення в життя концепції національного виховання. Оцінка особистого педагогічного внеску Нечуя-Левицького дає можливість поставити його постать серед засновників ідей про національну школу і виховання, надати його творчості належного місця у шкільній і вузівській літературній освіті, вичерпного культурологічного спрямування з просвіти-

тельськими тенденціями та визначити її як національне надбання.

Ступінь наукової розробки проблеми. У сучасній педагогічній науці питання виховання дітей, опрацьовувані в спадщині Нечуя-Левицького, висвітлені з недостатньою повнотою. Немає жодного більш-менш ґрунтовного дослідження, де б у систематизованому й узагальненому вигляді аналізувались його педагогічні погляди. У цілому постать Нечуя-Левицького як педагога розглядалася на рівні статей у педагогічних журналах, причому різні періоди його педагогічної діяльності висвітлювались нерівномірно (М.Тараненко, М.Мандрика, С.Кузьменко, К.Казакова). Цікавим з поміж них є дослідження К.Воронович про погляди письменника на національну школу, висловлені в останні роки його життя. Проблемам освіти і виховання у художній творчості Нечуя-Левицького присвячені статті П.Хропка та Т.Кравця. Варте уваги єдине із сучасних досліджень – М.Жовтобрюха про Нечуя-Левицького як автора підручників з української мови.

У працях вищезгаданих дослідників представлені різні погляди на педагогічну діяльність Нечуя-Левицького, його погляди на проблему національного виховання та розвиток української школи. Вони дають хоч і невеликий за обсягом, але цікавий матеріал для творчого і конструктивного підходу до аналізу педагогічної спадщини Нечуя-Левицького, його бачення проблем виховання молоді і дітей: Вся інша література про Нечуя-Левицького присвячена в основному його літературній діяльності. В контексті дослідження проблеми ми вивчали не лише творчу спадщину Нечуя-Левицького, а також і літературу з питань історії розвитку національної школи (М.Євтух, О.Сухомлинська, С.Філоненко, М.Ярмаченко та ін.), народознавства і етнографії (М.Стельмахович, Е.Сивавко та ін.), мовознавства (Т.Понченко, В.Жайворонюк,

М.Жовтобрюх та ін.), літературознавства (М.Возняк, І.Огієнко, П.Стебницький та ін.), українознавства (М.Зеров, С.Сфремов, К.Студинський та ін.), психології (І.Бех, В.Моляко та ін.).

Таким чином, враховуючи недостатню теоретичну розробку проблеми, а також її актуальність, нами була визначена тема дослідження: "Проблеми національного виховання в творчості Івана Нечуя-Левицького".

Об'єкт дослідження - культурно-освітня й просвітницька діяльність Нечуя-Левицького.

Предмет дослідження - проблеми національного виховання у спадщині Нечуя-Левицького.

Мета дослідження - дати науковий аналіз і систематизацію поглядів Нечуя-Левицького на проблеми національного виховання дітей та молоді крізь призму актуальних питань розвитку освіти в Україні.

Виходячи з об'єкту, предмету і мети дослідження були визначені такі завдання:

- дати узагальнюючу характеристику громадсько-освітньої і педагогічної діяльності Нечуя-Левицького;
- проаналізувати художню творчість письменника як важливу основу його педагогічних поглядів;
- розкрити зміст боротьби І.С.Нечуя-Левицького за становлення і розвиток національної школи, за необхідність навчання в ній українською мовою;
- охарактеризувати загальнопедагогічні та методичні погляди просвітителя на побудову та діяльність національної школи і їх значення для сучасної школи.

Методологічну основу дослідження складають положення про національну спрямованість освіти, що полягає у невіддільності

освіти від народного ґрунту, її органічному поєднанні з традиціями, звичаями, побутом, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку. В даному дослідженні особливе значення мали також теоретичні положення про загальнолюдські цінності, народність виховання, роль етнопедагогіки у процесі полікультурного виховання, про духовність як провідну рису світогляду, про зв'язок історії з сучасністю.

У дослідженні використовувались науково-історичний, проблемний і логічний методи. Як основний метод застосовувався теоретичний аналіз педагогічної, художньої, історичної, методичної літератури, наукових праць українських мовознавців, культурологів, літературознавців та ін. В роботі використовувався метод порівняльного аналізу, а також метод класифікації і узагальнення джерел.

Основними джерелами дисертації були: роботи видатних українських і російських педагогів: К.Ушинського, О.Духновича, А.Макаренка, В.Сухомлинського та ін., присвячені різним аспектам теорії і практики виховання та навчання дітей і молоді; роботи українських істориків, філософів, культурологів, мовознавців, літературознавців: О.Потебні, Б.Грінченка, П.Житецького, М.Грушевського, С.Сфремова, А.Кримського, О.Лотоцького, О.Білецького та ін., де розглядалися різні проблеми навчання та виховання. Особливо уважно вивчалась творчість сучасників Нечуя-Левицького, їхні спогади й оцінки життя, творчості і педагогічної діяльності письменника-просвітителя. Головним джерелом дослідження стали літературні твори і педагогічні статті Нечуя-Левицького, маловідомі і недруковані праці, рукописні матеріали письменника, листування, матеріали державних історичних архівів Києва, Львова, а також Молдови, матеріали Інституту рукописів ЦНБ НАН Ук-

раїни, архівні матеріали Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, фонди державних історичних архівів Черкаської, Чірнигівської, Харківської областей, фонди Корсунь-Шевченківського, Миргородського, Полтавського краєзнавчих музеїв, літературно-меморіального музею Нечуя-Левицького в Стеблеві Черкаської області. Автореферати дисертацій і дисертації з різних аспектів творчої діяльності Нечуя-Левицького становили окрему групу джерел.

Наукова новизна дослідження полягає в цілісному науковому аналізі проблеми національного виховання у літературній і педагогічній спадщині І.С.Нечуя-Левицького. Його погляди узагальнені й представлені як система життєдіяльності дитини в зв'язках і відносинах різного спрямування: духовних, соціальних, функціональних тощо. Структурними компонентами цієї системи є формування національної самосвідомості на основі діяльності народної школи з рідною мовою навчання, відповідними підручниками; на ідеях народності виховання з залученням етнопедагогіки як основи усього виховного процесу.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що в ньому характеризується просвітительська і педагогічна діяльність Нечуя-Левицького як прояв української ментальності. В результаті дослідження виявлені і розкриті погляди письменника на розбудову національної школи як найважливішої ланки виховання свідомих громадян України засобами рідної мови, фольклору, народних традицій, звичаїв, обрядів, родинно-побутової культури.

У науковий обіг впроваджені невідомі та маловідомі архівні документи та матеріали (виявлено біля 35 назв), які значно розширюють наші уявлення про розвиток ідей національного виховання в Україні та участь в цьому процесі Нечуя-Левицького.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані в результаті дослідження положення і висновки, представлені матеріали сприятимуть збагаченню нашого історико-педагогічного знання, дадуть можливість оцінити терміни "національна школа", "національне виховання" у всій їх глибині і значущості. Зібрана й узагальнена в дисертації інформація сприятиме збагаченню змісту курсу історії педагогіки для педвузів та університетів, поглибленій розробці відповідних розділів історії і сучасного стану національної педагогіки, допоможе в розробці спецкурсів та спецсеминарів з даної тематики. Результати дослідження можуть бути використані педагогами з метою підвищення ефективності національного виховання та формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, усапудкування духовних надбань українського народу.

Погляди Нечуя-Левицького на національне виховання, які отримали відображення у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані науковими працівниками та педагогами при підготовці підручників, навчально-педагогічної літератури, у практичній діяльності вчителів і педагогічній практиці студентів.

Обґрунтованість і вірогідність результатів дослідження забезпечуються використанням методів, адекватних меті та завданню дослідження, і підтверджуються результатами теоретичного аналізу проблеми при вивченні положень про національну школу, про загальнолюдські цінності, народність виховання, місце і роль етнопедagogіки у всебічному формуванні особистості, про духовність як основу моральності.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації обговорювалися і отримали позитивну оцінку в лабораторії теорії та історії педагогіки Інституту педагогіки АПН Ук-

раїни. Результати доповідались на міжвузівській конференції "Освіта і незалежна Україна" (Рівне, 1991), на науково-практичній конференції "Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації" (Рівне, 1992), на міжвузівській науково-практичній конференції "Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі" (Умань, 1992), на Всеукраїнській науково-методичній конференції, присвяченій 130-річчю з дня народження Б.Грінченка (Київ, 1993), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Формування творчої особистості вчителя оновленої національної школи" (Умань, 1993). Підсумки дослідження знайшли своє відображення також у публікаціях на сторінках журналу "Диво-слово" (1994), збірників наукових праць (1992, 1993), тезах доповідей і виступах.

На захист виносяться такі положення:

1. Просвітительська і педагогічна діяльність Нечуя-Левицького є феноменом вияву української ментальності як процесу опосередкування, формування етнічної самосвідомості на основі багатовікових народних традицій.

2. Концептуальними засадами педагогічних поглядів Нечуя-Левицького є народність у вихованні як головний засіб формування ментальності дитини та українська етнопедагогіка.

3. Нечуй-Левицький розглядав розбудову і функціонування української школи як головний інститут національного виховання, спрямований на формування у молоді і дітей світоглядної орієнтації, ідей, поглядів, переконань, ідеалів через навчання дітей українською мовою з прилученням їх до народних цінностей, національних звичаїв, традицій, обрядів, фольклору і мистецтва, народних промислів, дитячих ігор та іграшок, рідної сімейно-побутової

культури.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, використаних джерел і літератури.

Обсяг дисертації 174 сторінки. Список основних використаних літературних джерел включає 250 найменувань та 100 архівних документів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована актуальність дослідження, визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значимість роботи, а також формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Просвітительська й педагогічна діяльність І.С.Нечуя-Левицького" - розглядаються формування національного світогляду Нечуя-Левицького та загальногуманістична спрямованість його педагогічної праці на тлі культурно-освітньої діяльності української інтелігенції в різних галузях суспільного життя.

У розділі відзначається, що русифікаторська політика царського уряду в галузі народної освіти в Україні в другій половині XIX - на початку XX ст. базувалася на денационалізації і русифікації населення. Все, що могло виховати любов до рідного краю, свого народу, його історії, виганялося зі школи. Українському етносу було відмовлено в елементарному - навчанні рідною мовою.

Прогресивно свідомі українці, представники передової інтелігенції не могли миритися з таким становищем. Розгортається широкий культурно-просвітницький рух проти русифікаторської політики царського уряду. Основу цього руху заклали колишні члени Кирило-Мефодіївського товариства (М.Костомаров, Т.Шевченко,

П.Куліш, В.Білозерський та Ін.). Ці діячі опікувалися поширенням освіти та культури в Україні, створювали українські громади, збирали кошти і видавали книжки та підручники українською мовою, випускали журнал "Основа", брали активну участь у створенні та роботі недільних шкіл.

Їх діяльність викликала рух прогресивної громадськості, яка не лише вимагала навчання дітей українською мовою, а й робила спроби впровадження рідної мови у народні школи України. Культурно-просвітницька робота поживляється після відкриття у 1873 році в Києві Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, діяльність якого була спрямована на всебічне вивчення побуту, звичаїв, обрядів, усної поезії українського народу, написання книжок українською мовою для народного читання.

На початку ХХ століття культурно-просвітницький рух набирає більшої сили. Особливо активну роль проявляють земства. Вони постійно порушують клопотання про дозвіл запровадження української мови в земських школах. Великі надії покладалися на Державну Думу. При активній участі М.Грушевського, у її складі була організована українська група, яка підготувала вагомі документи про розвиток української мови в Україні, відродження національної школи і направила їх на розгляд в Думу. Однак ці документи були проігноровані. Питання рідної мови в школі ставилися і делегатами освітянських з'їздів (1912, 1913, 1914 рр.).

На такому тлі розгорталася різнобічна діяльність Нечуя-Левицького. В дисертаційному дослідженні доводиться, що саме Нечуй-Левицький був одним з найактивніших діячів культурно-просвітницького руху за національне відродження українського народу, його історії, освіти, культури, рідної мови.

Світогляд майбутнього письменника-просвітителя формувався

під впливом духовності сім'ї Левицьких, опозиційних настроїв молоді до русифікаторської політики царського уряду в стінах Київської духовної академії. Цьому також сприяла творчість Т.Г.Шевченка, його геніальна особистість, що так вражала молодого Левицького.

Особливе місце в дисертації приділяється аналізу педагогічної діяльності Нечуя-Левицького. Більше 20 років свого життя він віддав педагогічній праці. В 1860-1861 та 1865-1885 рр. він працював у Богуславському духовному училищі, Полтавській духовній семінарії, Калішській, Седлецькій та Кишинівській гімназіях.

Архівні документи, листи та спогади розкривають багатогранну постать Нечуя-Левицького як творчої особистості, демократа, гуманної і тактовної у поводженні з учнями людини. Не шкодуючи сил і часу, молодий словесник розвивав у вихованців демократичні погляди на суспільно-політичні явища, прищеплював їм нахил до самоостійного мислення, творчої праці, пробуджував почуття національної самосвідомості. Багато уваги учитель приділяв якості знань, розвитку мовлення. З цією метою він застосовував на уроках різноманітні типи вправ, починаючи від опису й до короткого викладу особистої думки щодо головної ідеї художнього чи публіцистичного твору.

Щедра людяність, батьківське піклування вчителя про учнів, його ставлення до обов'язків виявляються й у звітах нечуя-Левицького як класного керівника. Він високо ставив роль сім'ї у вихованні учнів, дбав за розвиток культури спілкування дітей та їх доброзичливе ставлення один до одного. Як видно з документів, керівництво навчальних закладів, де працював письменник, цінувало його як учителя, постійно відзначаючи різними видами заохочення.

Хвороба змусила Нечуя-Левицького залишити педагогічну працю, але і після виходу у відставку він продовжував жити проблемами школи, навчання та виховання дітей.

У другому розділі - "Питання виховання дітей у художній творчості І.С.Нечуя-Левицького" - розкривається сутність поглядів просвітителя на народність у вихованні як головного засобу формування ментальності дитини, на значення української етнопедагогіки у вихованні. Такий підхід став для Нечуя-Левицького джерелом вивчення й відображення образу дитинства в художній творчості.

Аналіз художньої спадщини письменника доводить, що у більшості своїх творів він розглядав виховні проблеми як єдине ціле з етнопедагогікою, формуванням національної свідомості, духовності. Він аргументовано доводив, що виховання дитини, формування національної свідомості, характеру не може бути поза національним, поза рідною мовою.

У ході дослідження встановлено, що ідею народності Нечуй-Левицький розглядав у контексті права народу на самовизначення, його боротьби за збереження своєї культури, літератури, виховання поваги до рідної мови, національних традицій та звичаїв.

У своїх творах письменник-просвітитель гостро виступає проти русифікаторської політики царського уряду, на переконливих прикладах демонструє її наслідки. Численні учні з народного середовища, вступивши до зрусифікованої школи морально чистими і духовно здоровими, виходили з неї морально спустошеними, зневажливо ставилися до своїх батьків та їхньої мови, родинних традицій і народних звичаїв. Такими бачимо сина Ганни-московки Івася ("Дві московки"), Якіма Лемішковського ("Причепи"), Ольгу Дашкович та меншого Бубку ("Хмари"), Машу Навроцьку ("Над

Чорним морем") та ін. Вони не поважають рідного народу, його мови, звичаїв, традицій, самі не знають, не розуміють, хто вони є.

Під народність у вихованні Нечуй-Левицький розумів також і те, що українці, як і інші народи, повинні мати свою школу з рідною мовою навчання, з національними традиціями. Тільки така школа здатна виховати людину з високими моральними якостями, піднести національну свідомість народу, допомогти йому самоідентифікуватися, тобто зберегтись як єдине ціле.

Особливого значення в питаннях виховання і освіти І.С.Нечуй-Левицький надавав народному вчителю, бо від педагога, на його думку, залежить втілення ідеї народності в життя. Саме такий образ справжнього вчителя-патріота постає з повісті "Над Чорним морем". Це Комашко - один з краших педагогів гімназії, який намагався формувати у своїх вихованців почуття національної гідності, самостійність характеру, розвивав енергію, волю, розум дітей, сповідував гуманну педагогіку. У повісті "Хмари" Нечуй-Левицький розкриває роль і значення інтелігенції для освіти і виховання молоді в дусі народності. Її представником виступає Павло Рядюк, який вважав, що національну свідомість можна виховати у молоді лише за допомогою школи, через просвіту, через знання наук. Рядюк і інші прибічники національної школи відкривали шлях тим, хто йшов за ними, хто відстоював відродження України.

Як показав аналіз, у формуванні всебічно розвинутої особистості Нечуй-Левицький надавав великого значення українській етнопедагогіці. Вона була для нього найвищим проявом педагогічної мудрості.

Важливу художню роль у творах письменника виконують народні пісні, фольклорні образи, в них описуються національні звичаї, обряди, використовуються прислів'я, приказки, влучні афористичні вирази, жартівливі примовки, дотепні порівняння, каламбури тощо. Письменник вважав, що в піснях, приказках, казках, думах народ виявляє свою душу, свій характер.

У його художній і публіцистичній спадщині простежується струнка й послідовна система поглядів на українську етнопедagogіку як основу національного та інтелектуального виховання особистості. Письменник вважав, що українська етнопедagogіка своїми засобами впливає на всі провідні напрями виховання людини, зокрема моральне, трудове, естетичне, розумове, фізичне, що особливе значення вона має у формуванні національної самосвідомості. За переконаннями Нечуя-Левицького, людина, яка вихована на чужій культурі, мові, літературі не може стати повноцінним громадянином, носієм, творцем культури свого народу ("Сьогочасне літературне прямування" (1872-1876), "Запорожці" (1873), "Шевченкова могила" (1881), "Над Чорним морем" (1890), "Живцем поховані" (1893), "Школа повинна бути національною" (1911) та ін.). Він вважав, що основу виховання становить сім'я, саме тут через практичні дії і спостереження дитина змалку засвоює правила поведінки у суспільстві ("Дві московки" (1863), "Причепя" (1869), "Хмари" (1871), "Напутіння й навчіння для українських селян" (1872), "Кайдашева сім'я" (1879), "Вітрогон" (1891), "Навіжена" (1891), "Не той став" (1896), "Живцем поховані" (1893). У своїх творах Нечуй-Левицький пропагував надзвичайно тонкі і мудрі засоби статевого виховання, створені народом: вечорниці, досвітки, весілля, різні громадські свята та обряди ("Пропащі" (1888), "Скривджені й нескривджені" (1892),

"Українські гумористи та штукарі" (1890), "Неоднаковими стежками" (1910), "Больше кохання" (1911) та ін.).

Нечуй-Левицький високо цінував українську міфологію як засіб виховання молоді в дусі національної гордості і самосвідомості. У своїй праці "Світгляд українського народу" (1876) він розкриває панораму давньої народної української культури.

Третій розділ - "Проблеми народної освіти у педагогічній спадщині Нечуя-Левицького" - присвячений розгляду характеру боротьби письменника за необхідність навчання дітей рідною мовою в національній школі, аналізу змісту та спрямованості його підручників з української мови.

Письменника особливо турбувала проблема розвитку української школи, запровадження в ній рідної мови як викладової. Свої думки і переконання він виклав у статтях, написаних з різних приводів у 1870-1918 рр., а саме: "Органи російських партій" (1871), "Сьогоднішнє літературне прямування" (1872-1876), "Російська народна школа на Україні" (1879), "Українство на літературних поєвах з Московщиною" (1891), "Педагогічна проява в російській народній школі" (1898), "Школа повинна бути національна" (1911), "Вигадки націоналістів про українців" (1912), "Книжний літературний язик" (1918), "Странний вгляд на українские учебники" (1915) та ін.

Одна загальна ідея об'єднує ці статті: насильницька русифікація викличе ненависть і протест проти національного гноблення навіть у тих народів, які ніколи не ворогували з Росією. Це більшим абсурдом і недалекоглядністю називає публіцист тогочасну практику примішування політики до школи, бо глибоко переконаний, що це речі несумісні.

Питання несправедливості і національного гноблення паную-

чих нації над залежними в державній шкільній політиці І.С.Нечуй-Левицький розглядав у всеєвропейському масштабі ("Сьогочасне літературне прямування", "Школа повинна бути національна"), він наводить приклади національної несправедливості в розвитку недержавних європейських народів, зокрема ірландців, чехів, поляків, білорусів, молдаван. Таке поглинання однієї нації іншою, на думку письменника, завдає великої шкоди у навчанні і вихованні особистості.

Нечуй-Левицький категорично висловлюється проти використання російських підручників в українських школах ("Російська народна школа на Україні", "Педагогічна проява в російській народній школі", "Школа повинна бути національна"). Він аналізує їх придатність для навчання українських дітей і робить висновки про те, що для українських букварів, граматики, читанок необхідно брати матеріал близький і зрозумілий дітям. Це перш за все - усна народна творчість, а також твори українських письменників, зокрема, Т.Шевченка та І.Котляревського.

У статті "Школа повинна бути національна" Нечуй-Левицький відстоює необхідність навчання дітей рідною мовою, аналізуючи психічні і фізіологічні процеси розвитку дитини, і робить висновки про те, що навчання чужою мовою не відповідає природньому розумовому складу дитини, впливає на її психіку. Вивчення ж російської мови, як і інших мов, треба проводити розумно, з урахуванням вікових особливостей дітей, їхньої підготовки в ранньому дитинстві.

В останні роки свого життя Нечуй-Левицький висловив декілька тез щодо розвитку національної школи, а саме: школа повинна давати не лише знання, але й прилучати учнів до духовних

надбань народу, його звичаїв, традицій, культури, історії; школі належить провідна роль у естетичному вихованні молоді шляхом впровадження у навчальний процес таких мистецьких дисциплін, як малювання, ліплення, музика, акторське мистецтво і т.ін.; вивчення мови повинно передбачати не лише засвоєння орфографічних та синтаксичних правил, але й виховання любові і поваги до рідного слова, його краси і самобутності; необхідно навчати дітей розвитку мовлення, прищеплювати навички дослідницького інтересу до пізнання багатств національної мови, її діалектів, до розуміння свого народу як окремого етносу.

На початку ХХ століття розгорнулася полеміка про розвиток української мови, яка була викликана обґрунтуванням і усталенням норм літературної мови, впорядкуванням і узгодженням українського правопису. Нечуй-Левицький був одним з найактивніших учасників цієї дискусії. Крім листів, невеликих заміток, він присвятив цій проблемі дві великі праці - "Сьогочасна часописна мова на Україні" (1907) та "Криве дзеркало української мови" (1912), а також неопубліковану статтю "Книжний український язык", де звучать болісні роздуми автора за долю української літературної мови, за усталення її правопису.

Свої погляди на розвиток єдиної літературної мови Нечуй-Левицький виклав у підручнику "Граматика української мови", який складається з двох частин: "Етимологія" (1914) і "Синтаксис" (1915). Ця книжка - не просто факт історії української лінгвістики, вона й досі має наукову цінність, не дивлячись на те, що окремі положення не відповідають вимогам сучасного мовознавства та методики навчання української мови. Підручник був високо оцінений А.Кримським та М.Жовтобрюхом.

При складанні свого підручника Нечуй-Левицький опрацював

і використав граматики різних авторів - Мелет ія Смотрицького, В.Буслаєва, Д.Смирновського, Є.Тимченка, Г.Шерстюка та ін. Перша частина граматики носить назву "Етимологія" (за науковою термінологією того часу) й складається з фонетики і морфології української літературної мови. У другій її частині розглядається просте і складне речення, що передбачалося тодішньою шкільною програмою.

ГраMATика побудована за дедуктивним методом, пануючим тоді в методиці викладання мови - спочатку подавалось правило, а потім воно ілюструвалось прикладами. Майже на кожне правило чи розділ подані вправи, що, до речі, не завжди робили інші автори українських граматики.

Підручник складено за принципом виховуючого навчання. Широким використанням прикладів з українських казок, прислів'їв, приказок, загадок, народних пісень, ігор, звичаїв, обрядів, прикмет підручник виховував повагу до народу, його традицій, звичаїв, формував кращі моральні якості людини.

Отже, потреба створення єдиної літературної мови, її правопису, турбота про відкриття національної школи спонукали великого письменника, педагога-просвітителя Нечуя-Левицького братися за підготовку навчальних книжок. Сьогодні його підручник є бібліографічною рідкістю, все ж він може використовуватися сучасними мовознавцями у поширенні знань про історію нашої мови, її розвиток, в дослідженні історії підручничкознавства та історії методики навчання української мови.

Проведене дослідження підводить до таких висновків і узагальнень:

Яскраво виражені прояви українського менталітету є стриж-

невою спрямованістю просвітительської й педагогічної діяльності Нечуя-Левицького, вони лежать в основі його багатогранної художньої, наукової й публіцистичної спадщини.

2. Головним засобом формування ментальності дитини І.С.Нечуй-Левицький вважав народність виховання. В основу ідеї народності він вкладав думку про те, що українці, як і інші народи, повинні мати свою школу з рідною мовою навчання, з національними традиціями. Така школа здатна виховати людину з високими моральними якостями, підняти національну свідомість народу, зберегти націю, народ, прилучити дітей до загальнонародських надбань.

3. Спадщина письменника доносить струнку й послідовну систему його поглядів на українську етнопедагогіку як джерело інтелектуального та морально-етичного формування особистості. Саме народна педагогіка впливає на провідні напрями виховання дитини. Особливого значення вона набуває в процесі формування національної самосвідомості, бо людина, яка вихована на чужій культурі, мові, літературі, не може стати повноцінним громадянином, носієм, творцем культури свого народу. Першим і найважливішим вихователем повинна стати сім'я. Саме через взаємини з батьками, рідними, близькими дитина засвоє правила поведінки в суспільстві. Українська етнопедагогіка пропагує також тонкі і мудрі форми статевого виховання, створені народом (вечорниці, досвітки, весілля, різні громадські свята та обряди). У цих розвагах молодь готувалась до майбутнього подружнього життя, перебувала в колективі, на людях, на очах у батьків і знайомих.

4. Однією з найголовніших проблем, яку розглядав Нечуй-Левицький, були питання розвитку української школи, необхідність навчання дітей рідною мовою. Він вважав шкідливою практику на-

вчання українських дітей російською мовою, особливо в початковій школі. На основі аналізу психічних і фізіологічних процесів розвитку дитини письменник робить висновок про те, що навчання чужою мовою негативно впливає на психіку, не відповідає її природному розумовому складу. Процес навчання повинен виходити з вікових та індивідуальних особливостей дитини, а процес соціалізації – базуватися на стилі життя й культури народу.

Б. Нечуй-Левицький вважав, що національна школа повинна не тільки давати знання, але й прилучати учнів до духовного надбання народу, його звичаїв, традицій, культури, історії; надавати належної уваги естетичному вихованню, впроваджуючи у навчальний процес різні види мистецтва. Вивчення мови повинно передбачати не лише засвоєння орфографічних та синтаксичних правил, а й виховувати любов і повагу до рідної мови, її краси і неповторності. Школа покликана розвивати культуру мовлення дітей, прищеплювати їм навички дослідницького інтересу до пізнання рідної мови, її діалектів. Українська школа повинна мати свої підручники, які б відповідали основній меті національного виховання – формуванню у молоді дітей патріотичної свідомості, громадянських поглядів і переконань, успадкуванню ними духовних надбань українського народу.

Наше дослідження не могло охопити всі сторони педагогічних поглядів Нечуя-Левицького. Тому закономірно, що поза аналізом залишилися деякі аспекти його педагогічного доробку й діяльності, які знайдуть своє відображення у подальшому вивченні художньої та педагогічної спадщини Нечуя-Левицького. Окремими темами наукового дослідження можуть стати такі напрями його педагогічної спадщини, як ідея народності виховання, проблеми сімейного та статевого виховання, історія підручничкознав-

ства та історія методики навчання української мови.

Основні положення дослідження відображені автором у таких публікаціях:

1. Неопублікована стаття І.С.Нечуй-Левицького// Дивослово (Українська мова і література в навчальних закладах). - 1994. № 3. - С.32-33.

2. Значення педагогічної спадщини І.С.Нечуй-Левицького у формуванні особистості педагога//Психолого-педагогічні основи формування особистості педагога оновленої національної школи.- Умань, 1992. - С.III-113.

3. І.С.Нечуй-Левицький і його педагогічна діяльність// Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи. - Умань, 1992. - С.128-135.

4. Народна педагогіка і Нечуй-Левицький// Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. - Умань, 1993. - С.122-128.

5. Проблеми розвитку національної школи у творчості І.С.Нечуй-Левицького// Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. - Умань, 1993. - С.143-157.

6. Б.Д.Грінченко та І.С.Нечуй-Левицький// Борис Грінченко і педагогічна культура України: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ.конф. - К., 1993. - С.86-87.

7. Сутність педагогічної спадщини І.С.Нечуй-Левицького з позиції розвитку національної школи// Освіта і незалежна Україна: Тези доп. міжвуз. наук. конф. - Рівне, 1991. - С.70-71.

8. І.С.Нечуй-Левицький про значення української мови в духовному розвитку особистості// Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі: Тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф.- Умань, 1992. - С.110-112.

9. Микола Костомаров і Нечуй-Левицький// Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації: Тези доп. міжвуз.наук.-практ.конф. - Рівне, 1992. - С.54-55.

10. І.С.Нечуй-Левицький про значення народної творчості у вихованні// Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи: Тези доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. - Умань, 1993. - С.241-243.

Побирченко Н.С. Проблемы национального воспитания в творчестве И.С.Нечуя-Левицкого.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1994.

Защищается положение о видном вкладе украинского писателя и педагога-просветителя И.С.Нечуя-Левицкого в развитие идей национального воспитания, принципов и содержания деятельности национальной школы, методическом обеспечении ее успешного функционирования. Установлено, что концептуальными основами педагогических взглядов И.С.Нечуя-Левицкого стали народность в воспитании как главный принцип формирования ментальности ребенка, а также украинская этнопедагогика. Он видел в развитии и функционировании украинской школы важнейший институт национального воспитания, направленного на формирование у молодежи и детей мировоззренческой ориентации, убеждений, взглядов, идеалов. Основные положения исследования отражены автором в 10 научных публикациях.

Ключові слова:

національне виховання, національна школа, етнопедагогіка.

Pobirtchenko N. Problems of national education at the creative work of I. Netchuy-Levitsky.

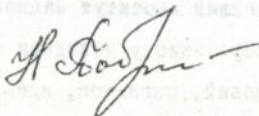
The Theses of candidate of Sciences /Pedagogy/ - 13.00.01 - /Theory and history of pedagogy/, Institute of Pedagogy AcPS of Ukraine, Kiev, 1994.

The principal statements to be defended concern the great contribution of eminent pedagogue I. Netchuy-Levitsky to the development of ideas of national education, the principles and content of national school activities, as well as working out of method providing its successful functioning. It is shown that the conceptual

principles of pedagogical views of I. Netchuy-Levitsky are national character in education as basic principle of child's mentality formation, including ethnopedagogy. He considered development and functioning of Ukrainian school to be the most important institute of national education aimed at formation of outlook, orientation, convictions, views, ideals as far as youth and children are concerned. The main principles of the study are reflected in 10 scientific publications.

Key words:

national education, national school, ethnopedagogy.

Підписано до друку 07.10.1994р.Обєм 1,2.Формат 60x84 1/16
Друк офсетний.Тир.100 пр.Зам.257.Безплатно.
ЛОД УДУ Ім.М.П.Драгоманова,Київ,Пирогова,9.

AB 31.152
AB 31.152